

Ọnọdụ Iri Ékpé N’ala Igbo

Ndibe, Princess Ngozi

Ngalaba Asụsụ Igbo Na Asụsụ Naijiria Ndị Ọzọ
Nwafor Orizu College of Education, Nsugbe
+2348069013071

Ndị Igbo bụ ndị a maara dịka ndị hụrụ omenaala ha n’anya. Ọ bụ nke a mere na ha na-agbado ukwụ n’omenaala ha wee na-eme ihe ọ bụla ha na-eme n’ihi na ha kwenyesiri ike na ọ bụ omenaala ndị na-edu ha. N’ihi nkwenye a siri ike ha nwere, ka ha ji asị na nkụ dị na mba na-eghere mba nri, na ọ bụ omenaala ndị na-edu ha, maka na, ngwere gbaba ọsọ wee hapụ ukwu osisi, aka akpara ya. Ndị Igbo ejighi omenaala na ọdịnaala ha egwu egwu.

Omenaala bụ igosiputa ndụ ndị, site n’omume, akparamaagwa na okwu ọnụ ha. Omenaala Igbo na-eme ka ndụ nwee usoro. Ihe nkea na-egosi bụ na ndị Igbo na-esite n’omenaala gosiputa na ihe niile a na-eme n’ụwa kwesiri inwe ụzọ kacha mma a ga-esi mee ya ka o wee daba nke ọma ka e si wee chọọ.

N’aka nke ọzọ, omenaala na ọdịnaala na-eweta idị n’otu. Ndị niile nwere otu ụdị omenaala na-ahụta onwe ha dịka ụmụnne, ụmụnna ma na-emekọkwa ihe ọnụ. Ụfọdụ omenaala gụnyere: igba afa, inụ iyi, izu ahia, igba ndụ, igọ ọfọ, ike ekpe, okwu ụkabụilu anyị na-ekwu. Mana nke odee ga-akọwa ihe gbasara ya nke ọma bụ ike ekpe.

Gịnị Bụ Ékpé?

Dịka Odii (2009), kọwaputara, ekpe bụ ewumewu e guzobere maka akụnaụba n’ala Igbo. Ndị Igbo na-eji oge ike ekpe eleba anya onye Ma ọ bụ ndị ga-enwe nketa akụnaụba onye nwurụ anwụ. Ekpe na-eleba anya ndị ọ dịrị ime nke a, ihe

ndị a ga-eme n'ọnọdụ dị otu a. E nwere iri ekpe n'ala Igbo nwekwaa ike ekpe. A ga-akọwapụta ihe nke ọ bụla pụtara ma mee ka o doo anya.

Dika Anozie (2003) si kọwaa, “ekpe pụtara akunauba mmadụ kpata ma hapu ya laa mmụọ”. Ndị Igbo bụ ndị nwere nnukwu mmasị n'ebe ihe gbasara akunauba. Ọ bụ Ụmụ nwoke na-enwetakarị akunauba, nke gosiri na ekpe gbasara nwoke n'ebe ọ dị ukwu karịa nwaanyị. Ihe ụfọdụ nwoke na-enwe, a na-ekè èkè gụnyere ala, ego, nkwa na osisi ndị ọzọ, mana oge ugbo a, e nwere ike itinye ugboala, televishọn nakwa aka odo, akpati akwa, komputa dgz.

Ike Ekpe

Na nkọwa Ọfomata (2002), ndị Igbo kwenyere ma kwenyesie ike na onye nọ ndụ ga-anwụrị anwụ. Ọ bụ ya kpata ha ji asị na uwa bụ ahia, onye zuchaa ọ laa. Mana, o kwesiri ka anyị mata na ndị Igbo kwenyesiri ike na onwụ nwere ike ibia mgbe ọ bụla mana o kwesighikwa ka onwụ gbuo onye emechabeghi ihe ọ biara n'ụwa. Gini bụ ihe ndị ahụ mmadụ biara ime n'ụwa? Ọ bụ a mụta mmadụ, mmadụ amụta ibe ya. N'ihia ya, onye ọ bụla nọ n'ụwa kwesiri inwe ezinaulọ ma duziekwa ha nke oma tupu ọ na-ahapụ ụwa.

N'ihia nke a, ike ekpe bụ dinweulọ ihaziri ndị be ya ulọ, ikere ha ihe ndị o nwere, igwa ha ndị ji ya ugwo na ndị o ji ugwo ma ọ bụrụ na o nwere ndị dị otu ahụ, ihe ọ ga-achọ ka ndị be ya mee ma ọ bụrụ na ọ nwuo, otu o siri chọọ ka e lie ya. Ma ọ bụ kwaa ya ma ọ nwuo, igwa ndị be ya ebe ala ya, ihe akụ akụ na ihe enwe enwe ya digasi. Ọ bụkwa otu nwoke nwe ulọ siri chọọ ka ulọ ya dị ma ọ nọ ndụ ma ọ nwurụ anwụ ka a maara dika ike ekpe n'ala Igbo.

Ndị Igbo bụ ndị e ji ikpakoba akunauba were mara. Ha bụ ndị na-agba mbọ nke ukwu. Ha na-agbakwanu mbọ ihu na ha doweere ndị nke ha ihe ndị ahụ ha nwegachara ma ha hapu ụwa a. Ndị Igbo bụkwa ndị na-achọ ka a kpazie ma hazie ọnọdụ nke oma iji were hụ na nsogbu adaputaghi n'ikpeazu ọ kachasi

n'azụ ha. Ọ bụ ya kpata ha ji agba mbọ emechisi ụzọ esemokwu ga-esi bata na ngwuru ha ma a chọọ ha a hụghị ha.

N'ala Igbo, onye na-eke ekpe na-abụkanari onye nwere ezinaụlọ, nwee ngwuru ma nwekwuazị ihe ọ ga-eke n'ekpe. N'ihì ya, ọ bụ onye nwere ihe ọ ga-eke n'ekpe na-eke ekpe. Ọ bụ ya kpata ndị Igbo ji ekwu okwu na-asị na a naghị eke ekpe n'okenye, a naghikwa eke ekpe na nwata. Ihe okwu a na-akọwa bụ na a naghị ama mgbe e ji anwụ. Na mmadụ nwere ike inwụ mgbe ọ burula okenye. Ma ọ bụ nwụọ mgbe o mebeghị agadi. N'ihì ya, o kwesiri ka onye nọ ndụ na-adị nkwardobe maka ọnwụ mgbe ọ bula. Ọ bụ site n'ike ekpe ka ndị Igbo si egosiputa ka ha si akwado maka ọnwụ ha nakwa ndụ na oganihu ezinaụlọ ha ma ha nwuchaa.

Ọtụtụ mgbe n'ala Igbo, ọ bụ okenye ma ọ bụ onye nọ n'oke orịa nke amaghị ma ọ ga-esi na ya nwụọ na-eke ekpe. Ọ na-eme ka ndị be ya nọdụ ya nso ma nuri ihe ọ ga-agwa ha. Ọ ga-agwa ha otu o siri chọọ ka ha kee ihe o nwere. Ọ ga-eme ka onye ọ bula mata ihe ruoro ya n'aka ya ma ọ nwụọ. Ọ ga-emekwa ka onye ọ bula n'ime ndị be ya mata akunauba ya ga-abụ nke onye ma ọ buru na o jewara. Ọ buru na e jide ya ugwo ma ọ bụ na o nwere onye o ji ugwo, ọ ga-emekwa ka ha mara.

Mgbe ọfọdụ n'ala Igbo, onye kere ekpe na-eme ka otu o siri kee ekpe weta nsogbu na ogbaaghara n'etiti ndị o keere ekpe ma ọ nwụọ. Onọdụ di otu a daputa, umunna na ikwu na ibe onye ahụ kere ekpe na-ekeghari ekpe ahụ o kere iji were mee ka iwe na ọnụma dajuo ma mekwaa ka obi di onye ọ bula mma n'ekpe e kere. Ọ bụ onọdụ di otu a kpata ndị Igbo ji asị na ọ na-abụ onye nwuru anwụ kechaa ekpe, ndị nọ ndụ ekegharia ya. Ọ burukwanu na di nwe ulo ekeghị ekpe tupu ọ nwụọ, ọ buri diokpara nwoke ahụ ka ọ diiri ike ihe nna ya n'etiti ya na umunne ya dika omenaala Igbo siri kwadoo maka na ọ bụ diokpara na-ebichi obi nna ya ma nwerekwa ngwuru nna ya.

N'oge gboo, mgbe agumakwukwo ezubeghi oha onu, ọ bụ n'onu ka a na-eke ekpe. A naghị ede ya n'akwukwo, a na-

agba mbọ mee ya otu ahụ e siri kee ekpe ahụ. Mana, agụmakwụkwọ adịla, ọ bughizi naanị n'ọnyị ka a na-eke ekpe, a na-ekezi ya n'akwụkwọ. Ọtụtụ ndị na-eke ekpe na-agakwuru ndị ọkaiwu ka ha nyere ha aka detuo ekemekpe ha n'akwụkwọ n'uzọ kwesiri ekwesị na kwa n'uzọ agaghị eweta esemokwu ma ọ bụrụ na nwoke ahụ nwuo. Ọ bụrụ na nwoke ahụ gakwuru onye ọkaiwu were ga detuo ike ekpe ya n'akwụkwọ, nwuo, ọ bukwa onye ọkaiwu ahụ ga-agụputara ndị be nwoke ahụ ihe nna ha kere n'ekpe ma mee ka ihe niile o kere n'ekpe dika o siri deputa ha n'akwụkwọ, doo onye ọ bula n'ime ha anya.

Ofomata (2002), gara n'ihu kowaa na ọtụtụ mgbe, ọ bu onye ọkaiwu detuuru nwoke ahụ nwurū anwū ekemekpe ya n'akwụkwọ bukwa onye ga-ejide akwụkwọ ekemekpe ahụ nke ọ ga-edowe n'uloorū ya. Mgbe ufodu kwa, nwoke deturu ekemekpe ya n'akwụkwọ na-edowe akwụkwọ ekemekpe ahụ n'uloaku ma mekwaa ka onye ọkaiwu ya na ndị be ya mara na o mere ihe di otu ahụ. N'ihị na ọ bụrụ na ọ nwuo ka ha gaa ebe ahụ weta ya bu akwụkwọ ekemekpe iji were mata ka o siri keere ha ekpe. Ka ọ di ugbo a, obibia ndi ocha meziri ka ihe niile gbanwee. Ndi mmadu na-ekezi etu ha chorō isi wee kee ihe ha nwere n'akwụkwọ, nke a kporo "will" na Bekee. Onye dere ya ga-ebinye aka n'akwụkwọ ahụ o ji dee ya. Ọ bụrụ na esemokwu adaputa, a na-akpo ndi umunna ka ha dozie ya Ma ọ bu ha agaa n'ulo ike ebe a ga-edozi ya.

Na nkowa Ezeuko (1995), ike ekpe bu onodu mmadu no ndu dowere ihe akụ akụ na ihe enwe enwe o nwere were nwuo. Ọtụtụ oge n'ala Igbo, tupu mmadu anwuo, ọ na-akowaputa onye ga-ewe akunauba ya Ma ọ bu mee ka a mara na ọ choghi onye ga-emetu akunauba ya aka. Ike ekpe n'ala Igbo n'oge gboo bu okwu e kwuru n'onyi nke e deputaghi n'akwụkwọ ọ bula . Nke a na-ebutekari nsogbu oge onye ahụ nwurū n'ihị na e deghi ihe gbasara akunauba o nwere n'akwụkwọ. N'ihị nke a ka ndi Igbo ji atu ilu si: "Onye nwurū anwū kechaa ekpe, ndi no ndu e kegharia ya".

Ekwealọ (2008) kwuru na ike ekpe putara mmadụ iji aka ya kwuputa etu o choro ka e si rie akunauba ya oge o nwuru. Mgbe ufodu, o bughị naanị oge mmadụ dara n'oria ka o na-eme nke a, o nwere ndi na-eke ekpe oge ume ka juru ha obi. O gara n'ihu kowaa na o bughị naanị akunauba ka a na-eke n'ekpe, na mmadụ nwekwara ike ikwuputa etu ihe di iche iche banyere ya ga-esi gaa ma a choo ya ma a huzighi ya. Iji maa atu, nwaanyi a na-emegbu emegbu be di ya nwere ike kee ekpe ka e bulaa ozu ya be nna ya ma o nwuo.

N'iga n'ihu, Odii (2009) mere ka anyi mata na o buru na mmadụ na-agba mbọ, na-arusi oru ike, ma buru onye na-abara obodo uru, odachi na nsogbu ruo n'onodu onwu na-akuru ya aka n'uzo, na onye di otu a ga-akowaputa oge o di ndu, onye Ma o bu ndi ga-eri akunauba o nwere. Nke a ka a kporo ike ekpe. Ike ekpe di mkpa ma burukwa ihe bara uru. O bu maka nwa, umu, nwunye na oge ufodu nwanne, o bughị maka ndi enyi.

Na nkowa Anozie (2003), gbakwunyere na onye na-eke ekpe na-eji obi ya niile n'enweghi mmanye n'udi o bula kee akunauba o nwere tupu o laa mmuo. Oge o na-eme nke a ka o ga-akowaputacha ebe ihe ufodu mmadụ amaghi na o nwere di. O gara n'ihu kowaa na oge ufodu n'ala Igbo, onye nwuru anwu kechaa ekpe, ndi di ndu e kegharia ya. Ha na-eme nke a iji hu na mmegide Ma o bu nsogbu o bula adaputaghi n'ezinaulo.

Nzebunachi (2011), kwuru na ike ekpe putara mmadụ iji aka ya kwuputa etu o choro ka e si rie akunauba ya oge o nwuru. Oge ufodu, o bughị naanị oge mmadụ dara n'oria ka o ji eme nke a, o nwere ndi na-eke ekpe oge ume ka juru ha obi. Akunauba ka a na-eke n'ekpe, mmadụ nwekwara ike ikwu etu ihe di iche iche banyere ya ga-esi gaa oge o hapuru. Iji maa atu, mmadụ nwere ike kwuo na a gaghi ebuga ya ebe a na-agbasi ozu ma o nwuo.

E nwere ike ikere umu, nwunye Ma o bu ndi nwunye ekpe, ebe a luru otutu nwaanyi ekpe. O buru na mmadụ kee

ekpe mmegbu, site n'inye naanị ndị ọ hụrụ n'anya akunaaba ya, ọ na-ebute nnukwu esemokwu ma ọ nwuo. Oge ihe dị otu a mere, a na-akpọ ụmụnna Ma ọ bụ wegara ya ndị ụlọ ikpe ka ha kegharịa ya otu o kwesiri.”

N'ezie, ike ekpe bụ omenaala Igbo magburu onwe ya na mma n'ihi na ọ na-eme ka isi juo ma onye ihu ma onye azụ oyi n'ezinaulo ma mekwaa ka ezigbo nghota dị n'etiti nwanne na nwanne, ikwu na ibe na kwa ngwuru nwoke. Ike ekpe na-achufu ụmụnadi ma mekwaa ka ndị iro gbafuo ma choọ ebe ozo ha ga-etinye isi ha.

Ndị A Na-Ekere Ekpe n'Ala Igbo

Ndị na-eketa okè ma a bịa n'ike ekpe gunyere ndị a:

- a. Nwoke luru otutu nwaanyi na-ekere ndi nwunye ya ekpe.
- b. Onye na-alubeghi nwunye na-ekere umunne ya ekpe.
- ch. Nna nwere ike ikere umu ya ekpe banyere ihe ndi o nwere.
- d. Oge amutaghi nwoke ga-anochi ngwuru, e nwere ike keere Umu nwaanyi , umunne Ma o bu umunna ekpe.

Ufodu Ihe Na-Ebute Ike Ekpe

Otutu oge, e nwere ihe na-ebute ike ekpe n'ala Igbo n'ihi na awo anaghi agba oso ehihie na nkiti. Ihe ndi ahụ gunyere:

1. Oge nwoke luru otutu nwaanyi ma muta otutu umu, o di mkpa na o ga-ekere ha ekpe tupu o nwuo ka nnukwu nsogbu ghara idaputa.
2. Nna nwe ulo nwere ike nwee ihunanya puru iche n'ebe nwunye ya Ma o bu nwa ya no. Ihe di otu a ga-eme ka o kee ekpe iji gosi ihe onye nwe ka o ga-abu a choo ya ma a hughi ya, onye o bu azaa aha nna ya.
3. Ufodu ezinaulo na-enwekari ekworo na ihe ndorondoro ufodu. Nwoke nwe udi ezinaulo a kwesiri

ike ekpe tupu ọ nwụọ ka ndị be ya hapụ igbu onwe ha ebe ha na-azọ akunauba ya.

4. Ebe e nwere mmegide site n'aka ụmụ, Ma ọ bụ nwunye, a na-eke ekpe. O nwere ike ibụ na nwa na-emegbu nna ya Ma ọ bụ na nwunye na-emegbu di ya, ike ekpe ga-eme ka onye ọ bụla mara ihe ruuru ya ma kwanyere onwe ya ugwu oge ide ji ụlọ ga-ahapụ.
5. Ọ bụrụ na nwoke emeela okenye, Ma ọ bụ na-enwe ihe ọdachi di iche iche, ọ di mkpa ike ekpe ka o wee hazie ezinaulo ya n'ihu na mmadu anaghi amacha ihe niile ga-eme n'odinihu.

Uru Ike Ekpe Bara

Ike ekpe bara otutu uru na ndu ndi Igbo. Ha gunyere ndi a:

- i. Ọ na-eme ka mmadu nwee afọ ojuju tupu ọ nwụọ.
- ii. Ọ na-eme ka mmadu ghara imegbu ibe ya n'uzo ọ bụla .
- iii. Ọ na-ewepu esemokwu na-adị oge a na-eke ihe onye nwuru anwu.
- iv. Ọ na-eweta udo na idi n'otu.
- v. Ọ na-eme ka onye ọ bụla keta okè ruuru ya.

Iri Ekpe

Anozie (2002) na nghota nke ya kowara iri ekpe Ma ọ bụ erimekpe dika uzọ omenaala doro anya ndi di ndu si erita akunauba onye nwuru anwu. N'otutu ebe n'ala Igbo, ọ bụ diokpara na-ewere obi nna ya, ebe onye bụ ọdu nwa nwoke na-ewere mkpume nne ha, akpati akwa, ite na ngwongwo nne ha ndi ozọ. N'iga n'ihu, e nwere erimekpe n'agburu nna na erimekpe n'agburu nne. N'erimekpe n'agburu nna, ndi na-eke akunauba bu umu onye ahu na-eke ekpe, ndi bu nwoke o mutara n'onwe ya. Ihe ọ bụla a na-eke anaghi ahapu ezinaulo ha aga ebe ozọ. Mana ọ bụrụ n'erimekpe n'agburu nne, ndi na-eketa akunauba bu ndi ji be onye na-eke ekpe mere ikwu nne

ha, ọ bughị ndị a mụtara n'ezinaụlọ ahụ. Ndị Igbo a maara nke ọma na-emekarị nke a bụ ndị Ọhafia dị na Steeti Abia.

Na nkowa Ekwealor (2008), iri ekpe putara etu ndị ọ ndụ si eketa ihe onye nwurụ anwụ dika ya onwe ya si kee ekpe. Iri ekpe n'ala Igbo dika o si kowaa gbadoro ụkwụ n'ụzọ ihe atọ ndị a:

- i. Ala na ihe dị na ya (akụ enweghị njegha).
- ii. Akụ nwere njegha dika elulu (ewu, ọkụkọ, ehi, ugboala, ndị nwunye wdg.).
- iii. Ikike Ma ọ bụ ọkwa dị iche iche n'ezinaụlọ.

Ala na ihe dị na ya: N'ala Igbo, e wepụ Ọhafia, Afikpo na obodo ụfọdụ gbara ha gburugburu, a na-eri ekpe na nna ọ bụ ụmụ nwoke na-eke ala nna ha ma ọ nwuo. A na-eke ala na nne na nne n'ebe ụfọdụ ma ọ bụrụ na nwoke luru otutu nwaanyị. Obi nwoke nwurụ anwụ bụ diokpara ya nwe ya, a na-enyekwa ya oke ala diokpara tupu e kewe ihe ndị ọzọ. Ọ bụ ọdụdụ nwa nwoke ka a na-ahapụrụ mkpụke nne ya.

Akụ nwere njegha: Ọ bụ diokpara na-elekọta akụ nna ya nwere njegha dika elulu dị iche iche. Oge ụfọdụ, a na-eji ego onye nwurụ anwụ tinye n'ihe gbasara akwamozu ebe ego ndị ọzọ fọdurụ na-abuzi nke diokpara n'ezinaụlọ ahụ.

Odi (2009), mere ka anyị mata na iri ekpe bụ ọnọdụ onye Ma ọ bụ ndị ndị isite na nnọchianya nke ọbara Ma ọ bụ agburu buruzie onye Ma ọ bụ ndị nketa akunauba onye nwurụ anwụ. Onwụ na-ezute mmadụ n'oge a tughị anya. Ụfọdụ na-eme agadi tupu ha anwuo ebe ụfọdụ anaghị eme. Mana ọ bụrụ na mmadụ anwuo n'amutaghị nwa, nne, nna Ma ọ bụ ụmụnna onye ahụ ga-ewere akunauba onye ahụ.

Nze (2011), kowara iri ekpe dika ụzọ ndị ndị si eketa ihe onye nwurụ anwụ dika o kere n'ekpe tupu ọ nwuo. Iri ekpe nwekwara ike bụrụ ọkè mmadụ ketara n'ekpe onye nwurụ anwụ kere. Ndị na-eri ekpe bụ ndị metutara onye nwurụ anwụ

n'òbara dika nwa, nwanne, nwunye dgz. N'obodo ufòdụ, mmadụ na-eri ekpe site n'aka nne ya (ikwu nne ya).

Ikike Ma ọ bụ Ọkwa N'ezinaụlọ

Ndị Igbo na-asị na diọkpara puo, diokpara anochie. Ihe mere ha ji kwuo etu a bu na oge nna nwe ulo nwuru, o buzi diokpara ka o diiri ijide ofo ezinaulo, na-ahuzi na ihe na-aga etu o kwesiri. Echichi o bua nna ya chiri bu diokpara ya ga-ewere nzere di na ya ma mezuo ihe o bua ndi otu echichi ahụ choro ka o mee.

N'aka nke ozo, ada na-enwe akụ nne ya nwere njegha dika akwa, na usokwu. O nwere ike ibu nke a na-eme na onye o bua na-alu onye bu ada dika onye na-eketa oru buru ibu ma ogo ya nwoke Ma o bu ogo ya nwaanyi nwuo. N'ebe ufodu, onye na-alu ada ga-ewetariri ehi gbara agba a ga-eji wee kwaa ozu. Ezeuko (1995) kowara iri ekpe n'ala Igbo dika inochi anya onye nwuru anwu n'ebe akunauba ya di. Oge nke a mere, ihe niile onye nwuru anwu nwebu oge o di ndu, bu ndi o kwuru na ha ga-ewe ihe ndi ahụ nwezi ha. O bu naani onye ya na mmadu metutara n'obara na-eri ekpe ya, o bughị site na nne, o buru site na nna n'obodo. Ihe ndi a na-erite n'ekpe gunyere:

- i. Ala
- ii. nkwu
- iii. ube
- iv. ukwa
- v. ulo
- vi. ugboala
- vii. egō
- viii. okuko
- ix. ewu na aturu
- x. ehi dgz

Usoro a na-agbaso ma a bja n'iri ekpe n'ala Igbo:

N'ezinaulo a luru igwe nwaanyi, o buru na di ha nwuo, a ga-ebido na onye bu okenye wee keruo na onye ikpezu. O

bụ naanị ndị bụ nwoke na-eketa ihe nna ha n'ihì na ọ bụ nwoke na-anọchi ngwuru nna ya.

N'aka nke ọzọ, ebe nwoke lụrụ naanị otu nwaanyị, a na-eke erimekpe n'ebe ụmụ ya ndị nwoke nọ. Ọ bụrụ na ha karịrị nwoke atọ, ọ bụ nke bụ onye ikpeazu ga-erite ihe n'aka nne ha. Ọ bụ ya nwe ihe gbasara elulu dika aturụ, ọkụkọ, ehi wdg.

Ọzọ kwa, ọ bụrụ na ụmụ onye nwurụ anwụ etorubeghi ihe e ji mmadụ eme, ọ bụ nwanne Ma ọ bụ nwanna na-elekota ihe nna ha ruo oge ha tolitere. Mana ka ọ di ugbo a, ihe agbanweela, Ụmụ nwaanyị di ha nwurụ na-elekotazi ihe niile ruo oge ụmụ ha tolitere.

Oge mmadụ nwurụ n'amụtaghi nwa ọ bụla , ọ bụ nwanne onye ahụ ka ọ diiri ilekota akunauba nwanne ya nwurụ anwụ. Ebe onye nwurụ anwụ bụ ntorobia, nne na nna onye ahụ ga-ahụ maka ihe ọ bụla ọ hapurū. Ọ bụrụkwa na nwaanyị luo di, mechaa nwuo ma ọ mụtaghi nwa, ihe ndi ọ hapurū bụzi di ya ga-elekota ha.

Edensibia

- Anozie, C. C. (2003). *Igbo Kwenụ (Akụkọ na Omenaala ndi Igbo)*. Enugu: Computer Edge Publishers.
- Ekwealor, C. C. (2008). *Omenala na Ewumewu Igbo*. Onitsha: Africana.
- Ezeuko, R. O. (1995). *Ewumewu, Omenala, Ofufe na Nkwenye ndi Igbo*. Onitsha: Etukokwu Publishers.
- Ikedimma, C. E. (2011). *Filosofi na Ekpemekpe Odinaala Igbo*. Onitsha: Perfect Image.
- Nzebunachi, A. I. (2011). *Nchikota Akwukwo Maka Ule Sinio Sekondiri (Correct Steps)*. Nnewi: Mis-Fav Publishers.
- Odi, O. E. (2009). *Omenaala na Ewumewu Ndi Igbo*. Enugu: Cheston Agency Ltd.

Ofomata, C. E. (2012). *Omenaala na Oḍinaala ndị Igbo*.
Enugu: Format Publishers.